

Balls, danses i figures en els seguicis festius de la ciutat de Lleida

Ramon Fontova i Carles

cantaperdius@yahoo.es

La presència històrica de bestiar i imatgeria festiva, balls i danses de seguici a Lleida és un fenomen conegut i fins i tot estudiat. El Marraco o els gegants de la ciutat són elements prou coneguts arreu de Catalunya, alhora que d'altres, com la desapareguda moixiganga lleidatana, se'n té una coneixença força aproximada entre estudiosos i interessats en el patrimoni festiu o el folklore.

Alguns autors han tractat sobre diversos d'aquests elements festius, començant pel sempre recurrent Joan Amades, i acabant per autors locals que en diverses publicacions monogràfiques o d'abast més ampli, han parlat sobre els gegants i el Marraco (Curcó, 1996), o bé sobre alguns balls (Tarragó 1944; id. 1948; Massot 1986). Així mateix, hi ha tot un corpus d'obra molt dispersa en articles de premsa i capítols d'obres dedicades a estudis locals, que han aportat informacions d'interès, però que han restat molts cops en l'oblit. Tot i això el tema no estava ni de bon tros esgotat i s'imposava una revisió.

En la bibliografia més recentment publicada, i per tant més a l'abast, havíem pogut constatar abundoses llacunes d'informació, quan no contradiccions, que ens menaven a plantejar-nos dubtes i alhora ens indicaven que ni de bon tros posseïem un coneixement consolidat sobre el nostre folklore festiu. Així mateix la dispersió de part d'allò ja publicat feia necessària una

recopilació i recapitulació, que ens permetés situar-nos en un estat de la qüestió, el més aproximat possible, sobre aquestes manifestacions festives a la ciutat de Lleida.

Partint d'una realitat festiva viva (alguns d'aquests elements surten, actualment, cada any a la festa major i altres celebracions locals) i de tot aquest corpus bibliogràfic, se'ns plantejaren diverses qüestions: Quin havia estat històricament el marc d'actuació d'aquests elements? Hi havia un espai comú d'actuació? Només els elements coneguts eren els existents? Són possibles altres interpretacions sobre aquells elements ja coneguts? ...

A partir d'aquí iniciarem un procés de recerca, mercès a un ajut del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, que en base a la consulta i buidatge de diverses fonts d'informació ens conduís a aprofundir en el coneixement sobre aquestes manifestacions festives, al llarg de la història, a la nostra ciutat. La recerca es basà, primerament, en obtenir la informació de les fonts documentals (documentació històrica d'arxiu, premsa escrita, bibliografia, imatges i testimonis orals) i posteriorment analitzar i tractar aquesta informació de cara confirmar o descartar les nostres hipòtesis de partida. Ben aviat se'ns confirmà alguna d'aquelles hipòtesis. Així, trobarem informació que ens permetia identificar nous elements festius, gairebé desconeguts fins al moment a casa nostra, bàsicament balls i danses, alhora que també apareixien abundants dades que ens confirmaven que, efectivament, d'alguns dels elements festius coneguts no se'n posseïa un coneixement tant aprofundit com podíem creure.

Abordarem el tractament de set elements festius presents a Lleida al llarg de la història, alguns d'ells ben vius en l'actualitat -com els gegants, el Marraco i el ball de bastonets-, d'altres desapareguts però ben coneguts -com la moixiganga-, i d'altres dels quals se'n tenia un coneixement vague i confús: el ball de moros i cristians, el ball de valencians i el ball de gitanos. Aquest últim fins i tot havia estat qualificat d'"enigmàtic", per l'únic autor que l'havia esmentat. No són aquests els únics balls i comparses festives que hem pogut identificar, però decidírem centrar-nos sobre aquests i deixar per més endavant l'estudi d'altres. Alhora també limitarem l'abast temporal de l'estudi, iniciant-lo al segle XVIII i cloent-lo a la meitat del segle XX. Hi ha informació i dades anteriors sobre aquestes manifestacions festives a la ciutat, com ara el valuós treball de Ramon Miró (1996) sobre l'àliga i el drac que el capítol catedralici treia a les processons de Corpus als segles XVI i XVII, que fan preveure que la seva presència a la ciutat és força anterior al segle divuitè, però calia centrar la cerca. També té el seu interès l'evolució fins a l'actualitat, que han seguit els elements pervivents durant el segle XX, però decidírem no plantejar-lo en aquest moment.

Els balls de seguici a la capital de Ponent

Com hem dit han estat cinc els balls identificats i estudiats en aquesta recerca. No són en cap cas balls exclusivament lleidatans, ja que la seva morfologia i tipologia es troba estesa arreu del Principat, sobretot a una part de la Catalunya Nova, així com a d'altres terres, ja siguin de parla catalana, com territoris més allunyats.

El ball de gitanos, pertany a la tipologia de les danses de cintes, consistents en trenar-les i destrenar-les al voltant d'un pal. S'ha pogut documentar la seva presència durant la segona meitat del segle XIX, entre els anys 1846 i 1896. Fins ara d'aquest ball només se'n coneixia el nom. De les informacions obtingudes, si bé podem aclarir la morfologia general de la dansa, no n'hem pogut extreure cap més conclusió, com ara la presència o no de parlaments, la música, els tipus d'evolucions, etc. Sí que sabem, però, que era ballat per tretze nois.

Del ball de valencians se'n coneixia l'existència, i fins i tot estudiosos del fet casteller han situat una de les primeres referències castelleres en actuacions d'aquests balls a Lleida, a principis del segle XIX. Hem pogut documentar la seva existència entre la segona meitat del segle XVIII i la segona meitat del segle XIX. Tanmateix, la denominació d'aquest ball ha estat un aspecte confús. Així, des dels estudiosos locals s'havia tendit a anomenar-lo com a "ball de la torre", seguint les informacions que un antic ballador li proporcionà a Ferran Tarragó (1948). Ara bé, hem pogut evidenciar que en l'època en què probablement tingué una major esplendor i activitat més consolidada se l'anomena "ball de valencians", igual que en d'altres localitats. Convé puntualitzar que allò que caracteritzava aquesta dansa, i que destaca en les cites trobades, és el fet que els balladors aixecaven petites (o no tant) torres humanes. També ha estat confusa la relació d'aquestes torres amb la moixiganga, tot i que les informacions que hem pogut obtenir ens indiquen que a partir del darrer quart del segle XIX el ball de valencians desapareixeria, i que les seves torres passarien a ser efectuades, en determinats moments, pels integrants de la moixiganga.

Aquesta última la podríem qualificar de *vaixell senyera* dels balls lleidatans. Es força coneguda i ha estat descrita per diversos autors. Poca cosa més hem pogut aportar pel que fa a coreografies, vestuaris, músiques, etc., que allò que ja havien recollit aquests autors. Ara bé, sí que hem incidit en la interpretació de la significació i evolució històrica d'aquest ball. La moixiganga de Lleida, almenys aquella que es ballà fins a l'any 1946 i de la qual ja en tenim una descripció l'any 1802 -i que, en essència, mantingué la mateixa forma fins a la seva desaparició-, és un tipus de representació complexa, en la qual els balladors realitzen diferents figures i evolucions coreogràfiques, emprant diferents objectes, com ara arcs guarnits, rodells de fusta (anomenats *plats*) o torxes de cera. El conjunt s'estructurava en

quadres i cada un d'ells en figures. La teoria més estesa és que aquest ball, originàriament, havia consistit en efectuar *quadres* que representessin escenes de la passió i mort de Jesucrist, a l'estil d'altres moixigangues catalanes conegudes, però que amb el temps havia anat degenerant i incorporant elements profans, en favor d'una major *espectacularitat*, i que aquest procés s'hauria produït des de la segona meitat del segle XIX.

Tot i que les descripcions que hem trobat no són molt reculades (la primera de l'any 1802), hem pogut documentar com aquest ball ha mantingut essencialment la seva forma durant tota la seva existència coneguda fins al moment. De tal manera que podem afirmar que tal teoria no té cap base documental en la qual recolzar-se, i que per tant, fins que no apareguin noves dades que la confirmin, l'hem de refusar. Altres hipòtesis de determinats autors parlen de que les moixigangues no haurien de ser necessàriament representacions de la vida de Crist o d'altres personatges de la religió cristiana, sinó que podrien ser també representacions complexes de tipus profà, emparentades amb d'altres de similars en altres territoris i fins i tot en el nostre. A la llum de les informacions obtingudes ens inclinem més per aquestes teories que no pas per les anteriors.

Tot i això, s'ha ballat i es balla, per part d'alguns esbarts, entre ells els de Lleida, una peça que s'ha titulat com a *moixiganga de Lleida*, i que molts consideren que correspon a l'autèntica moixiganga de la nostra ciutat. Aquest títol ha induït a una gran confusió, que hem pogut aclarir fefaentment en la nostra recerca. La peça en qüestió correspon a una coreografia de ballet català (d'acord amb la idea romàntica que el moviment dels esbarts pretengué crear i difondre) que compongué Manel Cubeles a inicis dels anys cinquanta de la passada centúria, per a l'Esbart Verdager, amb música de Lluís Moreno Pallí, i que inicialment es titulà *Retaule de la Passió, glossa de la Moixiganga de Lleida*. Aquesta representació fou presentada a Lleida com una restauració de la moixiganga, que la retornava al seu significat i estat originari, després de la suposada degeneració soferta al segle XIX. Ara bé, com hem pogut comprovar, l'únic que féu Cubeles fou inspirar-se en el treball de Tarragó (1948) sobre la moixiganga lleidatana per compondre la seva creació.

L'altre ball més significatiu del folklore lleidatà és el de bastonets (avui anomenat genèricament "ball de bastons"). De la presència d'aquest tipus de balls a la ciutat n'hem trobat dades ja a principis del segle XVIII, i és el ball que més temps ha perviscut i l'únic que es balla en l'actualitat (després de desaparèixer a finals de la dècada de 1970 es recuperà l'any 1993). També ha estat un ball força estudiat i conegut, si bé n'hem pogut constatar alguns aspectes menystinguts fins al moment, com ara l'evolució del vestuari o la simplificació de les coreografies que ha patit en l'actualitat. Un aspecte també força interessant és que aquest ball, ja des d'antic, sembla que era prescriptiu que fos ballat per noiets joves, circumstància que hauria permès garantir-ne la supervivència al llarg del segle

XX, en encarregar-se'n una institució d'acollida de nens orfes. Es tracta, doncs, del ball amb major continuïtat al llarg de la història festiva lleidatana moderna, i del qual els lleidatans en tenen un major coneixement i consciència col·lectiva, tot i que això no hagi estat tingut en compte pels diversos responsables de la seva execució actual, fet que fa que molts no acabin de reconèixer en l'actual ball de bastons aquells *bastonets* que ells conegueren en el passat.

El ball de bastonets executant la figura del quadro del ball titulat La Cusidoreta, a la plaça Paeria. Principis de la dècada de 1960. Procedència de la imatge: col·lecció Dionís Gutiérrez.

Finalment, el darrer ball estudiat ha estat el de moros i cristians. Aquest, tot i que conegut, es doïa d'interpretacions confuses, molt sovint relacionades o causades per l'aparició de l'actual festa de moros i cristians. Alguns dels autors que en parlaren tampoc contribuïren gaire a aclarir les coses, creant a voltes més confusió i dubtes que no pas claredat i coneixement. A més de les dades documentals trobades, el fet de poder localitzar-ne tres antics balladors, així com diverses imatges, ens permeten descriure de forma bastant aproximada aquest ball. El ball respondria a la tipologia dels balls parlats, i simularia la lluita dels turcs contra els cristians, representació amb un caràcter marcadament catequètic, de tal forma que la victòria sempre correspondria als cristians gràcies a la intercessió divina

representada per l'àngel, mentre que els derrotats moros formarien a les files del partit del diable, i en conseqüència del mal.

Els recursos espectaculars del ball (en el sentit de representació) serien l'ús de parlaments en vers (castellà o bé català, segons el personatge) que vindrien a explicitar el desenvolupament de l'acció per desembocar en la lluita final, mitjançant un ball d'espases.

La presència de diferents personatges com ara els dos reis, moro i cristià, dos ambaixadors (possiblement amb una funció satiritzant dins del ball, i amb parlaments en català) i els corresponents soldats (probablement sis per bàndol), l'àngel i el diable, també formaria part d'aquests recursos. Aquest ball l'hem documentat des de finals del segle XVIII fins a mitjans del segle XX, de tal forma que la

El ball de moros i cristians actuant a la plaça Paeria per la festa major de 1945. Procedència de la imatge: col·lecció Antoni Curcó.

idea avui estesa de que aparegué a finals del segle XIX com a degeneració o simplificació d'una representació molt més complexa, similar a les festes de moros i cristians valencianes, no té cap base sòlida en la què sustentar-se.

Imatgeria festiva

Aquest àmbit dels elements dels seguicis festius havia estat abordat per àmpliament per alguns autors locals. Tot i això hem pogut aportar força dades noves, que ens han dut a revisar alguns dels plantejaments àmpliament difosos a la nostra ciutat. En aquest sentit s'ha tendit a assimilar la figura del Marraco (animal fabulós de grans dimensions que es passeja per la ciutat durant les festes majors i altres diades) a un drac. I si bé des del punt de vista de la seva aparença física (cos cobert d'escates, cua de serp, boca dentellada, aspecte de ferocitat, etc.) podem pensar que efectivament és un drac, des d'un punt de vista de la tipologia i classificació del bestiar festiu no ho podem pas afirmar.

El Marraco és una creació relativament recent. Enguany s'ha celebrat el centenari de la seva aparició, i els qui decidiren crear-lo ho feren amb la intenció de donar forma i cos a l'ésser fantàstic que a Lleida s'invocava quan era necessari fer creure un infant rebel. En cap cas aquests individus volgueren crear estrictament un drac (i així es manifestà tant en textos

coetanis, com en articles que escrigueren ells mateixos amb posterioritat) i per això, per exemple, el Marraco, fins a la reforma de l'any 1957 s'empassava les criatures per la boca (gràcies a una llengua que funcionava com un tobogan articulat) i les treia per la cua. També llençà espurnes, però no era ni de lluny aquesta la seva activitat principal. De fet, gràcies a informacions recollides amb posterioritat, hem pogut saber que durant la reforma de l'any 1957 es plantejà la disjuntiva de fer el nou Marraco segons la forma dels dracs tradicionals catalans o bé mantenir la forma pròpia que havia tingut des de 1907. S'optà finalment per mantenir la tipologia original, això sí, amb canvis substancials: el nou Marraco, l'actual, ja no s'empassaria infants per la boca.

Algun autor ha intentat lligar el Marraco amb el drac que existí a Lleida fins al segle XVIII, postulant que aquesta figura en seria el precedent. No hi ha cap raó ni cap informació que ens permeti afirmar això. Com hem pogut documentar, els creadors del Marraco en cap cas volgueren "recuperar" aquell drac, ni tan sols sabem si coneixien la seva existència. El que sí que sabem, en canvi, és que a la Lleida de finals del segle XIX era conegut altre bestiar festiu, com ara el Gargantua de Saragossa (que s'empassava nens) o bé la tarasca de Tarascó.

Amb les dades recollides també hem pogut precisar alguns aspectes fins al moment no aclarits dels gegants. S'ha pogut comprovar com la seva presència a la ciutat data com a mínim de principis del segle XVIII, aspecte desconegut fins al moment. També hem precisat la cronologia i evolució de la parella de gegants de la ciutat més antiga, els actuals "romans", que en les publicacions monogràfiques era confusa. Així, sembla que efectivament aquesta parella es creà l'any 1840 (tot i que no hem trobat cap document original de la data) i que inicialment tenien aparença de gegants moros. L'any 1898 foren reformats completament i canviaren la seva fesomia per la de reis cristians i l'any 1906 novament foren transformats, aquest cop en faraons egipcis. Finalment la darrera gran reforma tingué lloc l'any 1924, quan adoptaren l'aspecte de patricis romans que encara conserven avui dia.

Destaca dels gegants la gran quantitat de sortides que efectuaven, a diferència de la resta de d'elements festius, sobretot a partir del darrer quart del segle XIX. Així tant els trobem en tot tipus d'actes a la festa major (processons, actes protocol·laris, cercaviles, desfilades, actes civils, etc.), com en diverses processons, tant del cicle litúrgic tradicional com d'altres (rogatives per la pluja, les de l'obra de la Santa Infància, del Roser, etc.), entrades de bisbes i commemoracions d'esdeveniments d'índole política, pel carnaval, etc.

Per a un d'aquests actes en concret, la processó de la Santa Infància, es confeccionaren a finals del segle XIX uns gegants de petita estatura que popularment foren coneguts com a

“xinets”. Seguint amb la línia de revisió que plantejarem, també, per a la nostra recerca, s’ha pogut constatar que les informacions sobre l’origen d’aquests gegants eren completament errònies. Així s’havia difós la llegenda que eren una donació d’una aristòcrata xinesa, o bé que els dos gegants, obra de l’escultor lleidatà Ramon Borràs, dataven del 1896. En realitat el gegant es construí l’any 1887 i fou una donació a l’Obra de la Santa Infància que féu el seu president, el canonge Ramon Poch, amb l’objectiu que encapçalés la processó infantil que anualment organitzava aquesta institució eclesiàstica. La geganta aparegué l’any 1893 per acompanyar el *xinet*.

Tres parelles de gegants que s’incorporaren al patrimoni festiu lleidatà entre els anys 40 i 50 del segle XX. Fotografia: Jordi Cebolla i Mor.

Un altre aspecte que fins al moment no s’havia abordat és què motivà que entre la dècada dels quaranta i els cinquanta del passat segle, l’ajuntament passés de tenir només una parella de gegants a tenir-ne cinc. Algunes dades ens suggereixen que hi tingué el seu paper la disputa entre grups de pressió de l’elit franquista que dominava la ciutat. Així, el governador civil Carrera Cejudo inicià la donació de gegants a la ciutat l’any

1949, any en el què un d’aquests grups, *Los Grajos*, del qual el governador n’era el líder i inspirador, també feia donació de nombrosos cap-grossos. En anys successius s’alternen les donacions que fan Carrera Cejudo i els *Grajos* amb les que es fan des de la Paeria, dominada pels homes del *Caliu Ilerdenc*, l’altre *lobby* del franquisme a la ciutat, o bé la que fa Pagès Costart, quan accedeix al càrrec de governador civil, i membre també del *Caliu*. De totes maneres, no pensem que aquesta disputa per la preeminència social a la ciutat fos l’únic aspecte que determinés la proliferació de gegants en aquesta època. Segurament també hi intervingueren altres factors, com el *folklorisme* que potencià la ideologia del Movimiento i que a Lleida, per exemple, tingué importants repercussions i propicià que en algunes festes majors dels anys 1940 hi fossin convidats a actuar, en diversos actes i diversos dies, nombrosos gegants de la província i d’arreu de Catalunya.

A mode de conclusió

Aquest projecte de recerca ha tingut una finalitat bàsicament descriptiva d'una realitat festiva relativament poc coneguda fins al moment a Lleida. En efecte, allò que en altres indrets s'ha convingut a denominar com a "seguici popular" o "seguici festiu", una manifestació festiva sobretot associada a la Catalunya Nova, consistent bàsicament en que un conjunt de balls i danses, entremesos i bestiar, actuen conjuntament encapçalant processons o entrades a la ciutat de personatges de rellevància, acompanyant autoritats locals a diverses funcions, o bé senzillament actuen desplaçant-se pels carrers i places de la localitat en diverses diades festives, també fou (i és) present a la ciutat de Lleida.

Conjuntament amb la descripció dels balls i imatgeria hem pogut comprovar com aquests compartien aquest espai genèric d'actuació i realitzaven aquestes funcions festives (òbviament no les úniques). Alhora a la nostra ciutat es dona una manifestació singular d'aquest seguici popular, que és el Pregó de la festa major de Sant Anastasi. El Pregó, del qual no hem pogut datar-ne l'origen, però que gairebé ininterrompudament s'ha realitzat des del darrer quart del segle XIX fins a l'actualitat, consisteix en la publicació per part dels representants de la Paeria (simbolitzats per les *trampes*, els pregoners amb les trompetes, i a partir del segle XX per un penó amb l'escut de la ciutat) d'un ban del paer en cap en el qual s'anuncia (i antigament es dictaven algunes normes) la festa de Sant Anastasi.

Aquest publicació del ban s'efectuava, la vigília del patró, en pública crida pels carrers de la ciutat i anava acompanyada dels balls i entremesos festius, conformant el conjunt un seguici festiu singular i alhora molt característic de la festa major lleidatana d'altre temps. Aquest era un acte que gaudí de gran acceptació i prestigi dins la festa, tant per part de les elits intel·lectuals i culturals com per part de la gent més humil. Publicacions del prestigi cultural de *Vida Lleidatana* hi dedicaren editorials i reportatges reivindicant-ne la seva conservació i revitalització en temps de decadència. Era sobradament coneguda l'afecció i estima que per aquest acte tenien intel·lectuals i polítics lleidatans de totes les tendències, com per exemple homes de la talla de Magí Morera i Galícia. Al mateix temps era un acte en el qual hi assistien massivament persones de totes les condicions i estrats socials, i així es destacava des de la premsa de totes les tendències polítiques (des d'integristes catòlics, passant per liberals i conservadors i acabant pels republicans progressistes).

Quan després de la guerra civil els homes del franquisme volen tornar a donar esplendor a la festa major de Sant Anastasi (durant la II República va desaparèixer qualsevol referència al patró en la festa i fins i tot des del propi programa de festes de l'any 1933 es demanava la supressió de les festes majors com una cosa anacrònica i contrària al progrés social) un dels aspectes al qual hi dedicaren més atenció fou el Pregó: es recuperà el Marraco, es feren nous cap-grossos, es recuperaren els antics balls de bastonets, moixiganga, moros i cristians i

negres (només tingué continuïtat la recuperació dels bastonets), es convidaren gegants i elements festius foranis, es feren nous gegants, com hem vist, s'hi incorporaren les bandes de cornetes i tambors, d'acord amb els plantejaments militaristes del nou règim, etc.

Tot i aquests esforços, però, la modernitat acabà relegant el Pregó, progressivament a partir dels anys cinquanta i seixanta, a un simple acte protocol·lari. Ara bé, continuà mantenint les característiques del seguici festiu amb els gegants, els cap-grossos, el Marraco i els bastonets, juntament amb les trapes, pregoners i portadors del penó fins als anys setanta del segle XX. A partir d'aquí la decadència ha estat cada cop més acusada, arribant a cavall dels anys vuitanta i noranta al límit de la desaparició.

Article publicat l'octubre de 2007

Bibliografia citada

- AMADES GELATS, J. (1982) *Costumari Català* (5 vol.) Barcelona, Salvat i Edicions 62.
- AMADES GELATS, J. (1983) *Gegants, nans i altres entremesos*. Barcelona, José J. de Olañeta (Arxiu de tradicions populars; 45). ISBN 84-85354-22-1
- CURCÓ PUEYO, J. (1996) "Lo Marraco" i els gegants de Lleida i comarques. Lleida, Ribera & Rius. ISBN 84-89426-11-2
- MASSOT MARTÍ, X. (1986) *Cultura popular a Lleida, 1150 – 1950*. Lleida: l'Ajuntament. ISBN 84-505-2798-8
- TARRAGÓ PLEYÁN, F. (1944) "«Lo ball de bastons» en Lérida". *Ilerda*. 3, fascicle 2, p. 441-446.
- TARRAGÓ PLEYÁN, F. (1948) "La Moixiganga y el ball de la Torre en Lérida". *Ilerda*. 10-11, p. 129-153.
- MIRÓ, R. (1996) "El bestiari de Corpus a la Seu de Lleida durant l'edat moderna". BANGO I. G.; BUSQUETA, J.J. (ed.). *Gombau de Camporrells bisbe de Lleida a l'alba del segle XIII*. Lleida, Amics de la Seu Vella. ISBN 84-7935-370-8